

մար. Թէև կան նաև եռաձայն (Թիւ 27) և երկձայն (Թիւ 2) կտորներ ևս:

Այսմէն իսկ ըսենք թէ արևմտեան ներդաշնակութեան կանոններուն գիտութիւնը բաւական չէ հայ երգին տալու համար լաւագոյն և հարազատ դաշնաւորում մը: Հայր Սրապեան մեծապէս յաջողած պիտի ըլլար յիշաւի այս գործին դաշնաւորման մէջ, եթէ երբեք գիտնար ամենագոյն կերպով ձերբազատիլ այդ օրէնքներէն և իւրաքանչիւր եղանակին տալ իր ոգւուն համաձայն դաշնաւորում մը:

Ծանր երգերը, զոր օրինակ, դաշնաւորում են այնպէս՝ ինչպէս չափաւոր երգումները, որոնք նկարագրի իրենց տարբերութեամբը, իրաւամբ պիտի պահանջէին տարբեր դաշնաւորում մը: Նմանապէս, նոյն ուս կտորներուն մէջ փափաքելի էր որ մեծաբոյ Հայր Սրապեան գիտնար կիրարկել ներդաշնակելու այն նոր ոճը՝ զոր առաջին անգամ Կոմիտաս փորձեց և յաջողեցաւ:

Տակաւին մեր հոգեւոր երգերու պարագային, պէտք է զգուշանալ եղանակի կիսաձայններէն տարբեր կիսաձայններ (modulation) գործածելէ, որոնք եղանակին ոգին եղծելու միայն կը ծառային:

Բայց հակառակ մեր այս գիտողութիւններուն, իր ամբողջութեանը մէջ գնահատութեան արժանի է այս գործը, որ մանաւանդ քանի մը կտորներ (Թիւ 11, 25, 30) «Յաւելում»-էն Թիւ 5 իրենց պարզութեամբ հանդերձ չքեզ կը հնչեն:

Որոշադեմ

ՊՍԱԿ ՎՐԻ. ԹՈՒՄԱՅԵՍՆ

«Բարոց կասարեւոյսիւնը այն քանին մէջ կը կայանայ՝ որ մտդ կարեւնայ իր կեանքին մէն մի օրը այնպէս անցընել որպէս թէ վերջինը պիտի ըլլար ան. ու այս՝ առանց վրդովելու, առանց վեհերոտեան և առանց կեղծելու»:

ՄԱՐԿՈՍ ԱՌԵԼԻՈՍ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՀԱՐՑԵՐ

Երեւանի Պետական Համալսարանի ուսուցչապետ Հրաչեայ Աճառեանի եօթնահատոր վիթխարի «Արմատական Բառարան»-ի գոնէ լսողի ծանօթ է մեր զբաղէր հասարակութիւնը: Նա կը պարունակէ հայերէն արմատներուն ինչ իմաստով և՛ Թրքաւորներուն մէջ գործածուած ըլլալուն մասին բազում յիշումներ, և անոնց շատ մը նմանակները գնահատան օտար լեզուներէ, իւրաքանչիւր տառերով: Յաճախ միայն մէկ արմատի մասին բացատրութիւնները էջեր կը գրաւեն: Շատ անգամ անպատշաճ թաղարաններու նկատմամբ կը կարգանք — պողպատի թաղաւոր, լուցկիի թաղաւոր և այլն. հայերու մէջ ալ կան քարիւղի իշխան, պղնձի թաղաւոր ևս: Ամենայն իրաւամբ՝ Փրոֆ. Հ. Աճառեան ալ կրնանք կոչել Հեղուա-Բանասիրութեան Թագաւոր, որ իր մի քանի տասնեակ տարիներու պրպտութեան արդիւնքը խոստացեր է «Արմատական Բառարան»-ի աւելի քան տասնեակ հազար էջերում, և ապակետիպ հրատարակած է ձեռագիր (այլապէս կարելի չէր արդէն, քանզի Թրքաւորներուն է որ բազմալեզուան տառեր աւելի, և միթէ կա՞յ բազմալեզուագէտ գրաւոր), շնորհիւ Հայաստանի Պետական Համալսարանի ընտելած միջոցներուն: Կարծեմ այդ «Արմատական Բառարան»-ը իր տեսակին մէջ եզական է ամբողջ միջազգային գրականութեան մէջ, այնպէս որ Փրոֆ. Յրեւորիք Մաքլեռ մը կ'ըզձայ նման աշխատասիրութիւն մ'ունենալ Ֆրանսերէնով ալ: Անկէ միայն քանի մը էջ գրել կարենալ իսկ մեզի համար իրական փառք պիտի նկատէինք: — Յետոյ թէ վաստակաւոր ձեռնհաս բանասէրը, և զբաղէր հասարակութիւնը պիտի ներեն հետեւեալ մի քանի յիշեցումներու, զորս խոնարհաբար թելադրական կը նկատուի, յիշեալ բառարանին Ա. կտորը քանի մը ժամ թղթատելու առիթը աւնենալէս վերջ, շնորհիւ Պէյրութի Յրանս. Համալսարանի ներուուն ուսուցիչ Հ. Յ. Միտի

հանի յօժարակամ ազնիւ ձեռնառութեան:

1. — Ազորանք (գիգուած ուղի) կտարելի է համեմատել քակորի հետ:

2. — Ազոր (պահպան, վերակեցու): Արդեօք — որ յանգը որեւորին եղակին չէ՞, որով բառը կը նշանակէ ազանող մարդ, ոչ թէ անկայուն թափառաշրջիկ, այլ հազուաժամ պատրաստ կիցող:

3. — Ազուգայ բառը յունարէնէ կամ ասորերէն առնուած է կ'ըսեն լեզուաբանները: Բայց ծանօթ է որ նախահայերը, մինչեւ նախապատմական ժամանակներէն, շատ ճարտար էին ոռոգման կիրպիր գործածելու մէջ — ջրմուղ, ազուգայ, փող-րակ, ջրանիւ, ջրանցք: Նոյն իսկ աշխարհի առաջին երկաթէ ջրօրի խողովակը Հայաստանի հողին վրայ շինուած է Ուրարդացի Մենուան թագաւորին կողմէ, երկաթին դեռ սուղ եղած օրերուն: Լաւագոյն չէ՞ համեմատել մեր խողովակը եւ խողովակը Բաղես-րուն հետ: Յիշենք նաեւ լատ. aqua = ջուր:

Տեղին է յիշել նաեւ «զգաթ» բառը զոր ասորերէնէ եկած կը համարեն: Անոր համարման չէ՞ն միթէ մեր «զգել, գզուլ-տի, կիզն, գզիկ-գզիկ ընել, գզոց» (բարդ գզելու սանրին), եւ նոյնիսկ «զգէ ու գզիր, բաւոր»: Նախաձեռնաստի մէջ ոչխար ու բարդ չկային միթէ: Ասորերէնին աւելի առաջ գրուած ըլլալը հայերէնէ՞ն՝ դեռ չի նշանակեր թէ մեզմէ առաջ ունէր այս կամ այն բառը, կամ մենք անկէ փոխ առած ենք:

Դիտողութիւն մը. — Ստուգաբանութեան մէջ մեր լեզուաբանները ցարդ երկու ծայրայեղութեանց վրայ ցատկորտած ըլլալ կ'երեւին յաճախ: Առաջ՝ Ազամն ու Աստուած անգամ հայերէն կը խօսեցնէին... Իսկ յետոյ հայերէնին՝ իւրայայտուով բառ աւանդաբան իրատունքն իսկ զլացան: Այս-ինչ կամ այնինչ հայ բառին նմանահունչ բառ մը իմացա՞ն այս կամ այն լեզուին մէջ՝ անմիջապէս պատգամեցին թէ հայր փոխ առած է յոյնէն, ասորիէն, պարսիկէն... նոյն իսկ հոթենթութէն... ընդհանրապէս անսեւեւով թէ այդ բոլորն ալ կրնան ծառանգած ըլլալ միեւնոյն մայր ցեղէ մը:

4. — Ալիկ (անասունի կեր), ալիկ (սնուցանել). Բանծանօթ նորագիւտ բառը կը կոչէ Աճառեան, Չէ՞ կարելի զուգորդաբար յիշել ալիւր եւ աղալ բառերուն արմատները:

5. — Ախտիք (մրուր, դիրա): Համեմատե՛ք յիշենք:

6. — Ախոնդ (ստամոքս, փորոտիք). յիշել նաեւ «արգանդ»:

7. — Ախորժին զուգորդաբար յիշել պրսկ. «խոշ»:

8. — Ախցիփիսց (թուլամորթ, վարքով անկարգ), արդեօք «Եղծոխն սաստկացածն ու կրկնաւորը» չէ՞:

9. — Ած (ծիլ, ընծիւղ). զուգորդաբար յիշել «ածու»:

10. — Ահ, արհ(աւերք). Խիստ հաւանաբար բնածայն են:

11. — Ազաղակը յունարէնէ փոխառութիւն կարծուած է յաճախ. ինծի կը թուի թէ սխալ է այդ. բնածայնի երեսթի ունի լիովին. համեմատե՛ք «յեղյոզել, վիզլուել, աղէ՛, աղմուկ, աղթք, աղիւս, պաղաւտանք, աղաւանք, ախ, ահ, եղանակ, եղերամայր, եղմուկ, ողիկ ողիկ լալ, ողորքել, ուղտ» որոնց բոլորին ալ հիմնական բաղաձայնը ղ(լ) է: Բառերուն ծագումը բնական է որ ճիշդն ու բնածայնին մէջ ըլլայ: Ատկէ զատ յունահունական կամ յունահունական բառերը հայերէնի մէջ — ալ մասնիկը չեն առնիր: Ախալց. բարբառին մէջ աղաղել է լալ, կանչել:

12. — Ազամուղ (չատ ոլորուն). մող = ծուռ: Գուցէ աղ = ալլ: Յիշել նաեւ մողի, մոլորի:

13. — Ազան = ազնուական, իշխան: Յիշակցել պրսկ. աղա:

14. — Ազանդ, հմտ. «այլանդակ»: Այլանդ = յայլարդ (Արդ = ձեւ):

15. — Ազանդեր. յիշել՝ «աղու, աղալ»:

16. — Ազանեալ (ի բացեալ եղեալ): Հմտ. «հանել»:

17. — Աղապրեալ (թացեալ): Աղը խոնաւաքաշ նիւթ մ'է. իսկ ապրերը ջրոտ կերակուր է. պրսկ. ապ = ջուր:

* * *

Վենետիկի Միտիթաքեաններէն բաղաժարիւն ուսումնասիրող Հ. Վարդան Վ. Հացունի 1933ին հրատարակեց «Ուղղաբարութիւն եւ Առողջանութիւն Հայերէնի», հմտալից երկասիրութիւնը, արդիւնք՝ հայերէնի ուսուցչի քանի մը տասնեակ տարիներու իր պրպտումներուն եւ եզրակացութեանց:

Այդ երկին արժէքաւոր մասերուն քով, Հ. Վ. Հացունի զժամանակաբար խոսեցի

եթէ երկու գրով ներկայացուց՝ ըսել է թէ երկու ալ ձայն ունէր ուն։

27.— Կը գրէ թէ աւին հին հնչիւնն էր av, դեռ մնացած երբեմն նաեւ բաղաձայնից առջև. օր.՝ աղաւնի, հաւփալէն։

Փաստերը ասորի հակառակը կ'ըսեն սակայն։ Հաւանական չէ որ բաղաձայն մը իր ինքնութիւնը կորսնցնելով ձայնաւորի մէջ սուզի, և av օ զառնայ. հաւփալ = հոփալ։ Նոյնիսկ յուն. օմեղա պիբը, իր երկար ձայնին պատճառաւ, բաղաձայն վի օժանդակութեամբ մը է որ ներկայացուած է՝ ով. օր.՝ ովկէան, ուր վը իր բաղաձայնութիւնը կորուսած է։ Եթէ վը բաղաձայնէ մ'առաջ ձայնաւորի գեր կատարած է՝ ալ ո'ւր կը մնայ իր որ ձայնաւոր է, կամ շատ շատ՝ կէս վ։

Շահեկան է լսել արարին բերնին մէջ ուսու (վավ) տառը։ Երաւէֆ = Յովսէփ = Երաւէֆ, ու վը բաղաձայնի գեր չէ որ ունի։ Աւ = առւ. Paulus = Պաուղոս = Պաւղոս = Պօղոս։

28.— Փակ ույին բուն հունչը ոյ էր, կը գրէ (լոյսը լոյս կը հնչուէր), յետոյ է որ ույ դարձած է սոսկական հոլովի ձեւին նմանդութեամբ։

Այս երկու պնդումներն ալ խնդրական են սակայն։ Թէ ինչու.—

Չանաղան երկրարբուռներու ձայնափոխութիւնը կը ցուցնէ թէ անոնց առաջին ձայնաւորն է որ կը մնայ, մինչ երկրորդը կը կորսուի. օր. վարկեան՝ վայրկեան, քայլ՝ քայլել, իւրեանց՝ իրենց, գեւդ կամ գեղ՝ գեղ, անդեայ՝ անդէտը։ Ուստի «լուսոյ» հոլովածը կ'ենթադրէ թէ առաջին ձայնաւորը ու էր, ոչ թէ օ(ո)։ Թէև վերջինը փաստող օրինակներ կան՝ բայց շատ քիչ են. լոյ՛ղ լողալ եայլն։

Եւ եթէ ոյ էր՝ հոլովին ազդեցութեամբ չէ որ ույի փոխուած է, այլ ճիշդ խնայողութեան օրէնքով. ահա թէ ինչպէս.—

Ս կը հնչուի չրթներուն ամէնէն կլոր գիրքով. իսկ յ(ի)՝ ամէնէն երկար. արգ. մէկ ծայրայեղութիւնն միւսը անցնելու համար բերանի մկանները մեծ ճիգ թափել ստիպուած են, և առաւելագոյն ծածկուած կը պատճառեն. իսկ ուի պարագային՝ ոչ այնքան։

29.— Փանի որ հայ շեշտը կը միտի

վերջավանձ՝ ուրեմն սխալ է շեշտել «ընդհանրապէս, բարեբախտաբար, կը յայտարարէ Հացունի վարդապետ։

Բացատրեմ թէ ինչու՞ բանաւոր է այդ բացատրութիւնը.—

Մակբայակերտ մասնիկները՝ քար, պէս, օրէն, չեն կորուսած դեռ իրենց ծագումը կամ ինքնութիւնը (բարք, պէս, օրէնք). այնպէս որ այդ բառերը կը հնչենք որպէս «ընդհանուրի» պէս, վեհանձնութեան օրէնքով (վեհանձնօրէն), եղբ' բարքով (եղբայրաբար). գիտեցէք թէ ո'ւր են առանց շեշտերը. արգ՝ այդ շեշտերն են ահա որ կը պահենք վերի ածանցեալ մակբայներուն մէջ, ի մօտ ունենալով քնականաբար թէ այդ մասնիկները գեռ լման չեն մասնկացած, և առանձին բառի պէս են տա՛կաւին, պահելով իրենց անհատականութիւնը, բէթ կիսովին։

Այդ զարաւորի շեշտերուն ուրիշ պատճառ մ'ալ կրնայ եղած ըլլալ յստակութիւնն, որովհետեւ թիւներ, զոր կրնանք քանակաբար հետեւեալ օրինակով.—

Հայ գպրոցի մը մէջ հայ դասատուն մականունները կը կարգալ ոչ թէ սովորական միաձեւ եան յետմասնիկը շեշտելով՝ այլ անկէ առջի վանը։ Ինչու.— Փանդի ցարք' անհատներու համար միեւնոյն մասնիկը շեշտելը ոչ-բանաւոր հակասութիւն մը պիտ' ըլլար, և յստակութիւն մը բերած պիտ' ըլլար։

30.— Անյօդակապ և անփոփոխ կարգ մը բարդեր տողադարձի տեսն կը վանկաբաժնէ ոչ թէ ըստ ընդհանուր կանոնին, այլ ըստ կողմութեան. այլ—ազգի, հօր—եղբայր, նոր—ընծայ, խոչ—ընդ—ստան։

Այդ պնդումը, սակայն, ընդհանուր կանոնէն անոյ գտն է նաև մեր լեզուի ձեւախօսութեան սկզբունքին՝ յեղումնաւորութեան կամ յիւսարիւսքեան (inflexion), ըստ որում նորակազմ բառ մը իր բաղաձայնից արմատներէն ձեւապէս տարբերելով իւրայատուկ անհատականութիւն մը կ'ստանայ, հնչապէս փոփոխութիւն մը կրելով, որ կ'ըլլայ կամ ձայնաւորի փոփոխում (օր.՝ գիր՝ գըրստեղան, ջուր՝ ջըր—հոր, միջ՝ միջուկ, եայլն), կամ վանկի մը հերձումը. (օր.՝ քոր՝ քա—բահանք)։

Այսպէս՝ «յուրհորքը նորակերպ բառի մը տպաւորութիւնը չի տար, այլ ինքնա-

կաց անվատ բառերու առնթրադրման միջոցով զերհորը իւրայատուկ յըստուկ ինքնութիւն մ'ատացած է ձայնաւորի մը փոփոխմամբը:

Արդ՝ ի սէր նորակերտ բառին անհատականութեան, այսինքն անոր աւելի յատուկ դատորոշման՝ հին արմատներէն, սխալ չէ վանկաբաժնել ըստ ընդհանուր կանոնին՝ այլ-լազկի, հօ-րեղբայր, նորընծայ, խո-չըն-դոտ:

Մանաւանդ որ, նոյնիսկ անջա'տ բառերն անգամ կը հնչազօգնենք (liaison), ըստ գերահնչու մի քանակոն և ինքնեկ կանոնին, արտասանելով, օրինակի համար:

«Գիրք նալ, այծ նու ոչխարը, գրիչ նառաւ և այլն: Ալ ո՛ւր կը մնայ միևնոյն բառին մէջ:

31.— Հացուհի Վ. «յառաջը կը գործածէ ժամանակի՝ իմաստով: Գոնէ գրաբարի «յառաջ քան» ֆեռով ըլլաւ: Աշխարհարարը, սակայն, զանազանութիւն մը դրած է իրաւամբ. «յառաջ» տեղի գաղափար կուտայ, իսկ «սառաջ» ժամանակի: Որով շատ խորթ կը թուի «22 տարի յառաջ խօսքը:

32.— Հացուհի Վարդապետի համար գայթու մի խոչ մը դարձած է միավանկ բառով վերջացող բարդերու յոգնակին, քանի որ կը գրէ անխզրիք, մատենագրերն և այլն:

Սակայն կանոնը շատ պարզ է այդ մասին.—

ա.— Երբ բարդ գոյականին երկրորդ, աւելի ճիշդ՝ վերջին բարդօնը միավանկ գոյական մ'է, ետով յօգնակի կ'ընենք. օր. կամիասայլիւր, բեռնակառքեր, գլխազերի, երկաթագրեր (տառեր), գօտեմարտեր (կըռիւ), ըմբշամարտեր, (նոյնպէս), ահազողներ, խաչափայտեր, խոտաբոյսեր (տունի), և այլն:

բ.— Երբ բարդ գոյականին վերջին բարդօնը բայարմատ է՝ ներով յոյն. կ'ըլլայ. օր. առուիւններ, կերուխումներ, առուտուրներ, դեռաբոյսներ (բուսած կամ բուսնող), տնաչնչներ (չիւնող), մենակեացներ, երկաթապիւրներ (գրուածք, ոչ թէ տառ), արագազիւրներ (գրող, ոչ թէ գիր), գօտեմարտներ (մարտնչող, ոչ թէ մարտ), ըմբշամարտներ (նոյնպէս), և այլն:

գ.— Երբ բարդ բառը իւր գոյական

գործածուած ածական մ'է՝ միշտ ներով յոյն. կ'ըլլայ. օր. գթասիրտներ, չիկահերներ, քաղցրաբոյրներ, արծուքիթներ, լայնագանկներ, վարդազօյններ, քաղցրածայններ, և այլն: (Դիտել թէ ասոնց մէջ ունեցողի գաղափարը կայ.— գթոտ սիրտ ունեցողներ և այլն):

դ.— Անյօդակալ բարդերը միշտ ներով: Օր. ջրհորներ, ջրվէժներ, եւայլն: չ. վ. Հացուհիէն առաջ նման սխալի մէջ ինկած է նաև Բագրատ խալաթեանց, կռչելով իր գիրքը «Արարացի Մատենագրեր Հայաստանի Մասին» (տպ. Վիեննա, 1919): Ուզղել՝ «Մատենագիրներ» քանի որ գիրը ըսել չ'ուզեր, այլ գրող, բայարմատով չի նուան):

33.— Վաստակաւոր Գեր. Վարդապետին եթէ մնայ՝ օտար յատուկ անուանց փոխադրումը (= տառագրաձու) թընճուք մը պիտի դարձնէ մեր լեզուին և զայն գործածողներուն համար: Այսպէս՝ եթէ կրնաք գուշակեցէք իր առաջարկած հետեւեալ անուանց ինքնութիւնը, փոխաբէն... բարենիշի մը, ի՞մ կողմէս.—

Ռակին (Հռակին չգրելուն համար կ'արժէ երկտառապար ըլլալ իրօք), Բուռէտ, Ուլէանս, Բատարբիանտ, Ռակփուկօլա (չնորհակալ եմ որ կարուտներն սկիզբը չ'մը չէ դրած), Նեւ Յորկ, Սեւիզնէ, Մէյլէտ (կարոյս բառով յաջողած է կընճաթնճը արտաբնութեան ակոյտանը գառնալ), Յունն Յակոր Ռուտոյ, (չնորհակալութիւն հսին ու ոսին յապաժման համար), Յոհաննա Արկացի, Լեոնարդ Վինկիցի:

Յարգելի ընթերցողներուս համբերանքը չսպառելու, և զանոնք ապշումի տառապանքէն ազատելու համար՝ փութամ յիշել թէ այդ նորեղուկ ճիւղազակերպերուն հետ ծածկուածներն են պարզապէս՝ Ռասին, Պոսիւէ, Օրլէան, Շաթօպրիան, Լա Ռոշֆուք, Նիւ Եօք, Սեւիշնէ, Միշնէ, Ժան Ժաք Ռուսօ, Ժանն տ'Արք եւ Լէոնարտօ տա Վինչի:

Հացուհի Վարդապետ իր անհեթեթ ձեւերը առաջարկելու համար իր պատճառաբանութիւնները աւելի, զորս մի առ մի յիշել և հերքել շատ երկար կ'ըլլայ. այդ մասին այլ առթիւ:

Նիկոպա

Յ. Գ. ՔԱՐՏԱՇ